

Kadın, Neoliberal Politikalar ve Küreselleşme*

Hande Sapmaz**

Özet

Neoliberal teori Dünya’da ekonomik krizlerin üstesinden gelmek üzere ekonomiyi revize etmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Neoliberal teori neomuhabazakârlık paradigmasıyla da yoğurularak 20. yüzyıldan itibaren tüm dünya politikalarında etkinliğini gösterecek “yeni sağ” anlayışını yaratmıştır. Yeni sağ küreselleşme yoluyla dünyada bulunan birçok ülkenin politika yapma süreçlerinde hakim paradigma olmuştur. Bazı ülkeler, neoliberal teori ekseninde daha çok kârı amaçlarken birbirleriyle daha fazla iletişime geçmektedir. Böylece ekonomik sistemler, bu teoriye göre yeniden şekillenmiştir. Ekonomi ve neoliberal politikalar, “kadının statüsünü” de büyük ölçüde etkilemektedir. Makalede amaçlanan neoliberal teoriyle kadının artan değerine dikkat çekerek konunun Türkiye’de bugün hangi boyutlara taşındığını tespit etmektir. Son yıllarda kadınlarla ilgili Türkiye’de yapılan yasal düzenlemeler, iş ve aile yaşamını uyumlu hale getirmeyi hedeflemektedir. Makalede bu husus süt izni gibi örnekler verilmek suretiyle ifade edilmektedir. Bu sayede çalışmada iddia edilen kadın kavramının değerindeki değişimin net bir şekilde görülmesi mümkündür. Ayrıca örnekleri verilen yasal düzenlemeler ve iş ve aile yaşamını uzlaştırma politikaları konunun güncel bir şekilde ele alınmasını sağlamaktadır.

Makalenin kapsamında günümüz ekonomik sisteminin en belirleyici parametresi olarak neoliberalizm teorisi ve bu teoriyle ilişkili kavramlar vardır. Çalışmada neoliberal teorinin yanında sosyal devlet kavramına da değinilmektedir. Bu kavramlar ile Türkiye’de kadının, “annelik statüsü ve istihdam unsuru” olması örnek verilen ilgili yasal düzenlemeler yoluyla ilişkilendirilecektir.

* Bu makale “Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ve Yeni Sağ Düşüncenin Türkiye’de Yansıması: Sağlık Üzerine Bir İnceleme” yayınlanmamış yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Gazi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Yönetim Bilimleri Yüksek Lisans Programı handee.sapmaz@gmail.com

Makalenin gönderilme tarihi: 02.05.2017; Kabul tarihi: 06.06.2017.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, sosyal- refah devleti paradigması, iş ve aile yaşamını uzlaştırma, küreselleşme, kadın işgücü.

Woman, Neoliberal Policies And Globalization

Abstract

Neoliberal theory emerged with the purpose of overcoming the economic crises all over the world. It created “New Right” approach which has blown over all the world politics since 20th century by interacting with neo-conservatism paradigm. New right has become the dominant paradigm for policy making of many countries via globalization. While some countries aim for more profit on the axis of neoliberal theory, they have been in more interaction with each other. Thus, economic systems are reshaped considering this theory. Economy and neoliberal policies greatly affect the “status of woman”. This article also draws attention to the increasing value of woman with the aim of neo-liberal theory and to determine what dimensions are carried today in Turkey. In recent years, legal arrangements regarding women in Turkey aim to bring work into consonance with family life. The issue is expressed by giving examples such as maternity leave. In this way, the change in value given to the women claimed by this work can be clearly seen. Furthermore, policies of conciliating work and family life and legal arrangements with illustration to ensure that the topic is handled in an up to date manner.

The article contains the neoliberal theory which is the most decisive parameter of today’s economy and other concepts related to this theory. In addition to neoliberal theory, the study also refers to the social state concept. These concepts will be linked to women’s having “maternity status and employment status” in Turkey by the legal arrangements which are shown.

Key words: Neoliberalism, social-welfare state paradigm, conciliating work and family life, globalization, women labour force.

Giriş

Bugün dünya politikalarının daha sağlıklı anlaşılabilmesi için özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren hükümetlerin politika yapma sürecinde son derece etkin olan neoliberalizmin anlaşılması önemlidir. Bu kapsamda çalışmada neoliberal teorinin kavramsal çerçevesi ve kabulleri incelenirken dünyanın küreselleşmesindeki etkisi de ele alınacaktır. Nitekim neoliberal teorinin temel kabulleri ve yarattığı sonuçların tanımları yarattığı etkinin boyutları açısından önemlidir. Bu noktada serbest piyasa kavramı, neoliberal teorinin

ekonomi politikalarını oluştururken benimsediği iki ayrı ekonomi teorisi ve önemli sonuçlara sahip küreselleşme kavramı çalışmada kendine yer bulacaktır.

Makalenin teorik alt yapısı neoliberal teori ve öngörülerinden oluşurken özellikle sosyal devlet ve küreselleşme kavramları toplumdaki kadın unsuru açısından ele alınacaktır. Küreselleşme etkisi kadın unsuru merkezinde ele alınırken göçün kadınlaşması olgusuna yer verilecektir. Ancak belirtmekte yarar vardır ki çalışmanın amacı son dönem hukuki ve politik süreçlerle kadın hakları alanında yapılmış olan değişimlerin belli paradigmlar açısından temellendirilmesidir. Neoliberal teori, sosyal devlet paradigması, küreselleşme gibi günümüzde eğitim, sağlık, toplumsal hemen her alanda üretilen politikaları etkilemiş ve etkilemeye devam eden kavramlar, kadın çalışmaları alanında belli bir ölçüde etkiye ulaşmıştır. Bu etkinin kapsamı dâhilinde makalede güncelliğini devam ettiren iş ve aile yaşamını uzlaştırma politikalarına değinilmiştir. Bu politika özellikle verilen yasal örneklerin daha sağlıklı anlaşılabilmesini sağlayacak bütüncü bir biçimde ele alınmıştır. Neticede iş ve aile yaşamını uzlaştırma politikaları AB, OECD, ILO gibi kuruluşların sosyo-politik hedefleri içerisinde kadının ev içindeki iş yükü ve iş yerindeki sorumluluklarının bağdaştırılması problemine işaret ederek oluşturulmuştur (Dedeoğlu ve Şahankaya, 2015, s. 100). Bu kapsamda bu politika kadının modern dünyadaki iki ayrı temel rolünü baz alarak çözüm üretmeye çalışmaktadır.

Makale işte bu değişime neden olan saiklerin temellendirilmesinde somut saptamalara ulaşmak amacıyla neoliberal teori ve sosyal devlet paradigmasından bahsetmiştir. Türkiye’de hukuksal düzenlemelerde kadın kavramının ele alınması ise bu kavramsal çerçevesi çizilen teorilerin eylem dünyasında da görülebilmesi için yapılmış örneklendirmelerdir.

1. Neoliberalizmin Tarihi ve Kavramsal Çerçevesi

1920’li yılların sonunda başlayan ve devletin ekonomide müdahaleciliğine karşı olan neoliberal teori 1960’lı ve 1970’li yıllara kadar varlığını sürdürmüştür. Hükümet politikalarına olan etkisinin net bir şekilde görülmesi ise 1980 ve sonrası olan döneme rastlamaktadır. Başka bir deyişle neoliberal düşüncenin tarihsel gelişiminde farklı dönemler söz konusudur. 1929’da yaşanan Büyük Buhran sonrası ABD Başkanı Roosevelt’in devletin ekonomiyeye müdahalesi ve sermaye birikiminin toplumsal fayda için kullanılması sonrasında liberal düşüncenin ve destekleyenlerinin yeniden etkin olacağı dönem için çabaları, uluslar ötesi bir mahiyet kazanmıştır (Öngen, 2003, s. 43). Belirtmek gerekir ki küreselleşmeyle dünyanın büyük kısmını etkisi altına

alabilen IMF¹ ve OECD² gibi uluslararası ekonomi örgütlerinin iktidara gelen hükümetlere sağlayacakları kredi karşılığında bu hükümetlerin politikalarını hazırlama sürecinde uymalarını istedikleri tavsiyeler neoliberal sermaye birikiminin başlama noktasıdır.

1920'lere kadar iktisat alanında egemen olan devletin küçültülmesine dair görüşler 1929 Büyük Buhranı ile etkinliğini yitirmiş ve yerini Keynesçi iktisat anlayışına yani "Müdahaleci Devlet" modeline bırakmıştır (Ataay, 2016, s. 130). Ancak emek ve sermayenin uyumu olarak kabul edilen Keynesyen dönem ve bu dönemin üretim tarzı olan Fordist üretim tarzı 1945'lerden sonra dünya ekonomisinde yaşanan büyümeye ayak uyduramamıştır. Buna ek olarak 1970'lerde yaşanan ekonomik krizlere yönelik etkin ve kökten çözümler üretememiş ve hatta ekonomide verimsizliğin esas nedeni olarak görülmüştür. Ekonomik krizler, bu hususun hükümetler ve teorisyenler tarafından dikkate alınması ile aşılmıştır. Çözümün yol haritası ise neoliberal teorilerdir. Ek olarak neomuhafazakâr politikalarla toplumsal yozlaşma, devlete karşı memnuniyetsizlik gibi sorunlar da çözülmeye çalışılmıştır. Hatta bu iki teorinin birbiriyle uyumu ile "Yeni Sağ Anlayışı" özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere'de kendine karşılık bulmuştur (Heywood, 2012, s. 118).

Neoliberalizmin doğuşu kimileri tarafından 1947 yılındaki Mont-Pelerin Cemiyeti'nin kuruluşu olarak düşünülse de Dardot ve Laval'a göre neoliberalizmin *doğuş eylemi* daha eski bir tarihte gerçekleşmiştir. Bu eylem 1938 Paris'te Uluslararası İşbirliği Enstitüsü çerçevesinde toplanan Walter Lippmann kolokyumudur. Bu toplantıya Dardot ve Laval'ın verdiği değerin nedeni toplantı katılımcılarının niteliklerinin *çok parlak* olmasıdır. Bu isimler, savaş sonrasında Batılı ülkelerde liberal politika tarihinde önemli olacak isimlerdir. Bu katılımcılardan bazıları Friedrich Hayek, Jacques Rueff, Raymond Aron, Wilhelm Röpke, Alexander von Rüstow'dur. Bu toplantı liberalizmin yeniden doğması için uluslararası bir inceleme merkezinin kuruluş bildirgesiyle sonuçlanmıştır (Dardot ve Laval, 2012, s. 142).

Neoliberal teori Dardot ve Laval'a göre *çağdaş kapitalizmin aklı*'dir. Ayrıca insanların rekabet ilkesinin hâkimiyeti altında yönetilmesinin yeni bir tarzı-sistemin tamamı olarak düşünülebilmektedir. Nitekim "liberal müdahalecilik", "yapıcı bir liberalizm" topluca ve planlı olarak yapılan müdahaleden farklıdır. Bu müdahalecilik esasında rekabetin yararlarını göz ardı etmez ve bu yararlar kabulünde hareket eder. İşbölümü üzerinde temellenen ve piyasalar tarafından düzenlenen ekonomi aslında avcı-toplayıcı ekonomi sistemi gibi tarihsel bir veridir. Dahası insanın Neolitik Çağ'da tanıdığına benzer bir

¹ Uluslararası Para Fonu.

² Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü.

devrimdir. Kolektivistlerin bu noktada hatası ekonominin her evresine hâkim olarak bu toplumsal devrimin yok edilebileceğine duydukları inançtır (Dardot ve Laval, 2012, s. 157). Bununla birlikte Albert'e göre ise neoliberal teorinin kapsamı şu şekilde ele alınabilmektedir:

“Tarihte ilk kez bugün, kapitalizm gerçekten kazandı. Kazanç bütün alanlardaydı. İlk muharebe Margaret Thatcher ile İngiltere’de ve Ronald Reagan ile ABD’de yapıldı. Bu muharebe, kapitalizmi kirleten devlet müdahaleciliğine karşı içerde yapılan bir muharebeydi. Bakkalın kızı ile eski sinema oyuncusu, devleti küçültme devrimi diyebileceğimiz ilk muhafazakâr devrimi iktisat siyaseti alanında birlikte yürüttüler. Devrimin en göz alıcı ilkesi, “zenginlere daha az vergi” oldu. Kapitalistlerden başlamak üzere, eğer zenginler daha az vergi öderse, ekonominin büyümesi daha güçlü olacak, bu oluşumdan da herkes yararlanacaktı.” (Albert, 1991, s. 7).

Jaques Cros ise neoliberalizm kavramını yalnızca İkinci Dünya Savaşı'nın öncesinde ve savaş esnasında klasik liberal düşüncüyü yeniden canlandırma amacıyla gerçekleştirilen girişimler sonunda ortaya çıkan politik bir ideoloji olarak tanımlar (Thorsten ve Lie, 2009, s. 153). Dünyadaki ülkelerin büyük bir çoğunluğunun politikalarını had safhada etkileyen yeni sağ akımının iki temel teorisinden biri olan neoliberalizmi yalnızca siyasi bir ideoloji olarak değerlendirmek konuyu hafife almak olarak değerlendirilebilir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki neoliberalizm tezini ekonomide, eğitimde, ahlâkta, hukukta kısacası her alanda otorite tarafından yapılabilecek bütün müdahalelere karşı çıkan görüş temelinde yükselten teorisyenler de vardır (Ataay, 2016). Ancak bu görüş liberalizmin büyük eleştirilere maruz kalmasına neden olabilmektedir. Bu eleştiriler, otoritenin her türlü müdahalesine karşı olan neoliberal teorinin etkin olduğu devletlerde müdahalenin esas nedeni olduğu yönündedir. Nitekim toplumsal ve ekonomik alana iktidarın-devletin müdahalesini öngören devlet anlayışı sosyal devlet anlayışıdır (Özer ve Balseven, 2015). Bu durumda neoliberal politikaların uygulanırken belirli parametreler dâhilinde çıkış noktasından uzaklaştığı eleştirisi yersiz değildir.

Neoliberal anlayış devlet ile birey arasında ikiliği öngörür. Bu ikilikte kurucu olan ise devlettir. Toplumsal sözleşme kuramının ortaya çıktığı günden itibaren bireye ait egemenlik, can korkusunun yarattığı zorunluluk nedeniyle devlete devredilmiştir. Kaos durumunda ani ve kontrolsüz ölüm olasılığına karşın devlet tarafından cezalandırılmak insan için cazip görünmüştür. Ancak burada bir çelişkiye dikkat çekmek gerekir. Bu çelişki “talep siyaseti” dir. Sözleşme açısından belirleyici olan birey değil devlettir. Bu durumda talep eden birey aynı zamanda belirleyici değildir. Talep eden birey bunun karşısında belirleyici olan ise devlettir. Bu talep siyasetinin yarattığı alanda kadın

hakları, işçi hakları ve çocuk hakları gibi söylemler barınır. Başka bir deyişle neoliberal teori kapsamında kadın haklarının bulunduğu yer talep siyasetinin yarattığı alan olarak kabul edilmektedir (Gambetti, 2009, s. 151).

20. yüzyılın sonlarından itibaren dünyadaki neoliberal politika uygulamaları, kamusal alanın düzenlenmesinde ön plana çıkmıştır. Ekonomik ilişkilerin bu uluslararası kuruluşların tavsiyeleri neticesinde değiştirilerek düzenlenmesi, kamusal alanın da değişmesinde etkili olmuştur. Kamusal alan düzenlemeleri, ekonomik ilişkilerin bu uluslararası kuruluşların tavsiye kararlarıyla birlikte gözden geçirilerek uygulanmıştır. Ülkeler, değişim öngörülerine uygun olarak ekonomik sistemlerini yeniden tesis etmişlerdir. Bu durumda neoliberalizm, sadece ekonomide değil, sosyal ve toplumsal pek çok alanda da etki göstermektedir. Örneğin; sosyal ilişkilerin bireyselleşmesi, zengin ile yoksul kesimler arasındaki farklılıklar, kadın iş gücünün ucuz olduğu için verimlilik adına metalaştırılması (daha fazla talep edilmesi) neoliberalizmin toplumsal sonuçlarıdır. Bu sonuçların toplumda yol açtığı olumsuzluklar neoliberalizme getirilen eleştirilerin konusunu meydana getirir (Aydın, 2013, s. 48).

Ancak ekonomide etkin Neoliberal teorilerin özellikle kârlılığı ve verimi amaçlaması insanı yer yer yalnızca emek üreten bir makina olarak görmesi sonucuna neden olabilmektedir. Bu durumda ise kadın da aynı araç kapsamında değerlendirilen bir meta haline gelebilmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde yukarıda belirtilen kadın iş gücünün ucuzluğundan kaynaklanan sömürü söylemi neoliberal politikaların aldığı önemli eleştirilerden biridir.

1.1. Neoliberal Teoriyle İlgili Kavramlar

Neoliberal teorinin temel kabulleri ve teorinin neden olduğu sonuçların saptanması, teorinin yarattığı etkinin boyutlarının anlaşılması açısından önemlidir. Bu kapsamda serbest piyasa kavramı, neoliberal teorinin ekonomi politikalarını oluştururken benimsediği iki ayrı ekonomi teorisi³ ve teorinin önemli sonuçlarından biri olan küreselleşme kavramı incelenmelidir.

Serbest piyasa kavramı neoliberal teorinin iki önemli temsilcisi Hayek ve Friedman'ın kavrama yaptıkları tanımlamalarla ele alınacaktır. Hayek'e göre, devletin temel işlevi, bireysel özgürlüğü korumak ve geliştirmektir. Bireysel özgürlüğün en önemli şartı ise piyasa ekonomisidir. Devletin görevi bu noktada piyasa için gerekli kurumları yaratmak ve geliştirmektir. Hayek devletin görevinin sadece ulusal güvenliği ve hukuk sisteminin devamlılığını sağlamak olarak tanımlayan "bırakınız yapsınlar"⁴ görüşünden farklı bir görüş benimsemektedir. Hayek'e göre devlet bireysel özgürlüğü sağlamak adına

³ Bunlar; monetarist ve arz yanlı iktisat teorileridir.

⁴ Orijinal ismiyle *Laissez Faire* anlayışı.

belli noktalarda müdahalelerde bulunur. Ancak hukuk devleti olması sayesinde özgürlüğe engel olacak etkinlik alanları sınırlanabilmektedir. Friedman ise serbest piyasanın varlığı konusunda bir hükümetin gerekliliğini inkâr etmez. Bu durumda devlet hem oyunun kurallarını koyar hem de bu kuralları yorumlayarak kurallara uyulup uyulmadığını denetleme görevini üstlenir. Ancak elbette devlet etkinliği, serbest piyasa üzerinde bir baskı unsuru oluşturmamalıdır (Ataay, 2016).

Liberalizmin Hayek ve Freidman tarafından üretilen *serbest piyasa kavramı* kapitalizmin yaşadığı krizden çıkabilmesinin yol haritasıdır. Bu durumda ekonomik alandaki sorunlar emek piyasasının esnekliğiyle çözülecektir. Emek piyasasına devletin veya sendikaların herhangi bir müdahalesi olmamalıdır. Bu piyasada ücretler kârlar tarafından eritilmez- işsizlik doğal oran düzeyindedir (Harman, 2009, s.83).

Neoliberal politikalar piyasayı bu hale dönüştürürken iki ayrı iktisat teorisinden yardım alır. Bunlar monetarist ve arz yanlı iktisat teorileridir. Monetarist iktisat teorisi⁵ Keynesyen iktisat politikalarını eleştirirken piyasadaki istikrarsızlığı parasal nedenlere bağlamaktadır. Onlara göre devletin, artan kamu harcamalarının finanse edilmesi için piyasadaki borçlanması sonucu, piyasada faiz oranlarının arttığı gözlenmektedir. Bu artan faiz oranlarının ise yatırım maliyetini arttırdığını, yatırımın maliyeti artınca da özel girişimlerin azalması söz konusudur. Bir diğer ifadeyle devlet büyüdükçe dolaylı yollarla piyasayı özel teşebbüslere kapatmaktadır. Bu noktada kısa dönemde bu etki yüzünden milli gelir üzerinde maliye politikası para politikası kadar etkili olamaz (Ölmezoğulları, 2004, s. 48). Fiyatların ve ücretlerin artışta ve azalışta esnek olduğu- devletin müdahalesinin bulunmadığı bir piyasa monetaristlere göre istikrarlıdır. Arz yönlü iktisat teorisi ise talep yönlü Keynesyen modele alternatif olarak üretilmiştir. Arz yönlü iktisatçılara göre Keynesyen model stagfasyona⁶ çare bulamamıştır. Onlara göre ücretlerin esnek olmaması, çalışanların iş koşullarındaki değişimlere hızla cevap verememesi gibi nedenler ekonomide işsizliğe yol açmıştır (Ölmezoğulları, 2004, s. 71). Arz yanlı iktisatçılar piyasada rekabetin olması gerekliliğini şu şekilde gerekçelendirirler: piyasada rekabet olursa sendikaların ücretlerin arttırılması yönünde talepleri vergilerin artmasına ve enflasyonun yükselmesine neden olamayacaktır (Ölmezoğulları, 2004, s. 72).

Çalışmanın bu kısmında neoliberal teorinin önemli sonuçlarından biri olan “küreselleşme” kavramının açıklanması, dünyanın değişim yönünün anlaşılması için oldukça önemlidir. Kavram ilk kez İktisatçı W. Foter’in 1833’de

⁵ Diğer adıyla parasalcı iktisadi düşüncedir.

⁶ Bir ekonomide hem durgunluk hem enflasyonun bir arada görülmesi kavramı.

yazdığı makalesinde geçmiştir. Bu kullanımın üzerine 4 Nisan 1959 tarihinde *The Economist* dergisinde kullanılarak terminolojiye dâhil edilmiştir (Kıvılcım, 2013, s. 221). Küreselleşme kavramının günümüzdeki anlamını kazanması ise Garrett Hardin'in 1968 yılında yazdığı, kaynakların dağılımı üzerine bir makaleyle sağlanmaktadır (Karabıçak, 2002, s. 116).

Küreselleşme kavramı farklı yönleriyle tanımlanabilmektedir. Küreselleşme insan, mal, hizmet, sermaye, bilgi ve kültürün dünya üzerinde dinamik olarak bir bütünlük sağlamasıdır. Dinamik olmasındaki anlam, sürecin sürekli ilerleme odaklı gerçekleşmesidir. Neticede dünya her an değişim halindedir. Buna benzer bir başka tanım ise dünyada bulunan insanlar ve devletler arasında sürekli bir etkileşimin karşılıklı bağımlılık seviyesinde devam etmesidir (Bayar, 2008, s. 25). Bu noktada değişim devam ederken bireyler, toplumlar, hükümetler ve beraberinde politikalar kapsamında karşılıklı etkileşim sürekli hale gelerek ilişkileri bağımlılık seviyesine taşır. Ayrıca küreselleşme, bir üretim biçimine bağlı üretim ilişkilerinin etki alanının, ekonominin içindeki ve dışındaki süreçler tarafından genişletilmesi olarak da tanımlanabilir. Bu tanıma bağlı olarak sermaye ve malların hareketlerinin etki alanının dünya genelinde yayılması olarak ele alınabilir. Bu tanım küreselleşmenin üç yüz yıl öncesine dayandığı ve 19. yüzyıl sanayi devrimi ile de hız kazandığı saptamasına yol açar (Kara, 2004, s. 110). Bu durumda kavram yalnızca mal ve sermayenin dünya üzerinde dolaşımı olarak ele alındığında tarihi 19. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Ancak mal ve sermayenin rahat dolaşımı olarak başlayan süreç insanların, kültürlerin ve hatta değişime neden olan etkenlerin dahi dünya üzerinde dolaşması sonucunu doğurmuştur. Küreselleşme kavramı neoliberal politikalar çerçevesinde değerlendirildiğinde paranın ve metanın dünya çapında serbest dolaşımını sağlayan bu teorinin bilinçli bir politikası olarak tanımlanabilmektedir (Aydın, 2013, s. 54). Bu tanımlamada kavramın bilinçli bir şekilde üretildiği kastedilerek neoliberal politikalara dikkat çekilmiştir. Elbette neoliberal politikaların özellikle ekonomiye odaklı olması küreselleşmenin hızlanmasına neden olmuştur. Ancak süreçten teknolojik gelişmeler gibi kavramla ilişkili önemli değişkenleri soyutlamak ve kavramı yalnızca neoliberal politikaların bilinçli bir sonucu olarak değerlendirmek gerçekçi değildir. Bu durumda neoliberal teori küreselleşmenin hız kazanmasında etkendir ancak küreselleşmenin bu kadar gündemde olmasının tek nedeni değildir.

Bunun yanı sıra küreselleşme yerel, bölgesel ya da ulusal devamlılık üzerinde yükseltilebilir. Devamlılığın bir ucunda toplumsal ve ekonomik ilişkiler ile birlikte ulusal veya yerel çapta örgütlü ağlar bulunmaktadır. Diğer tarafında ise toplumsal ve ekonomik ilişkiler ve bölgesel- küresel etkileşimin gerçekleşmesini daha mümkün kılan ağlar vardır. Dolayısıyla küreselleşme insan

faaliyetlerini bölgeler ve kıtalararasına genişleten, birbirine bağlayan insan ilişkileri organizasyonundaki dönüşümün temelini oluşturan süreci kastetmek için kullanılır (Held ve McGrew' den aktaran Aydın, 2013, s. 56).

Küreselleşme kavramının tarihi üç yüzyıl öncesine dayandırılabilirdiği gibi günümüz anlamını kazanmasında etken olan olaylar özellikle 20. yüzyılda birikmiştir. Bu olaylardan en önemlileri:

- İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın büyük bir savaştan çıkmasıyla ilişkili olarak yükselen gerilim ve duyarlılık nedeniyle özel sermaye ülkeler arasında geçişlerde sert önlemlerle karşılaşmaktadır. Bu duruma çare olarak IMF ve OECD gibi ekonomide uluslararası ortaklıklar ve yatırımları kolaylaştırmayı hedefleyen ulus ötesi örgütler kurulmuştur. Nasıl ki çok uluslu şirketler özel girişimleri kuvvetlendiriyor- destekliyor ise bu tip ulus ötesi örgütler de küreselleşme sürecinde kültürel ve ekonomik ilişkilerin güçlenmesini sağlamışlardır (Gelekeçi, 2005, s. 266).
- Bretton Woods Sistemi'nin 1971 yılında değişmesi ise küreselleşme kavramı için bir diğer önemli olaydır. Artık bu sabit kur sistemini değiştiren ülkelerde sermayenin piyasada dolaşımı üzerindeki kısıtlamalar son bularak küreselleşmenin ekonomik boyutunda büyük bir atılım gerçekleşmiştir. Ekonomik küreselleşme, dünyada üretim, ticaret, sermaye hareketleri ve teknolojinin rekabette büyük atılımlar sağlaması nedeniyle ürün ve faktör piyasalarında liberalleşmeye bunun ötesinde bütünleşme sürecinin başlamasına neden olmuştur (Aktan ve Şen, 1999, s. 108). Bu yıllarda artan üretim miktarı ile ülkeler piyasalarının uluslararası bir nitelik kazanmasını istemişlerdir. Bu amaçla, ülkeler ticaretin serbestleştirilmesi yolunda adımlar atmışlardır (Kıvılcım, 2013, s. 222). Bu faktörler nedeniyle dünyada özellikle ekonomi alanında bütünleşme hız kazanmıştır.
- 1980'li yıllara gelindiğinde ise yeni sağ politikalarının etkisiyle uluslararası sermaye çok daha rahat hareket etmeye başlamıştır (Aksoy, 1995).
- 1980'lerde ayrıca kavram üzerinde teknolojiye hızlı gelişme sonrası üretim artışı, uluslararası piyasalarda rekabetin artması, sanayi firmalarının piyasada etkin rol almaya başlaması büyük etki yaratmıştır.
- Sovyetler Birliği'nin çökmesi küreselleşmenin hızının had safhaya ulaşmasına yol açmıştır. Tüm dünya, Batı etkisinde değişim göstermeye başlamıştır. 90'lardan sonra yaşanan bu üçüncü dönem küreselleşmeye teknolojinin ve bilimin etkisinden dolayı "*Bilgi Çağı*" adı verilmektedir. Gelişmiş ülkelerde üretimin küreselleşmesiyle başlayan süreç bu toplumların endüstri toplumundan bilgi toplumuna dönüşmelerine neden olmuştur. Bu nedenle küreselleşme sürecinde imalat sektörünün önemi azalırken; bankacılık, si-

gortacılık, finansman gibi hizmet sektörlerinin önemi artmaktadır (Aktan ve Şen, 1999, s. 107).

Oran'ın yaptığı kavramın tarihsel evreleri ise şu şekildedir: 70'ler; çokuluslu şirketlerin dünya ekonomi sahnesine çıkması, 80'ler; Batı ülkelerinin kaydettiği teknolojik ilerlemeyle iletişimde yaşanan devrim, 90'lar; Sovyetler Birliği'nin dağılması ve çift kutuplu dünyanın sona ermesiyle dünyanın yeniden Batı eksenine kayması (Oran, 2001, s. 9).

Tarihsel kapitalizmin geçirdiği evrelerin sonuncusu olarak emperyalizm ele alındığında bu devrin de kapandığı ve *post-emperyalist dönem*in küreselleşme terimi ile başladığı yönünde yaklaşımlar vardır. Bu teorisyenler küreselleşmeyi post-emperyalist dönemin başlangıç noktası olarak görürler (Özüğurlu, 2008, s. 86).

Yukarıda küreselleşme kavramı iyimser olarak ele alınmış gibi görülebilmektedir. Bu nedenle bazı karşıt söylemlere yer vermekte yarar vardır. Bunlardan bazıları; küreselleşmenin hissedilen faydalarının ve tehlikelerinin paylaşılması, toplumda egemen olanlardan olmayanlara doğru parçaların transferi şeklinde gerçekleşmiş olduğu şeklindedir. “Neoliberal küreselleşme ideolojisi, tekil bir üretim sistemi olarak tasavvur ettiği dünyanın içinde aracı ve sınır tanımayan ve rasyonel bireylerin olduğunu öngörmekte ve verimlilik kavramı da işlevsel işbölümü içinde yüceltilmektedir.” (Şenkal, 2011, s. 136). Şenkal küreselleşmeyi eleştirir ve küreselleşme kavramı yoluyla ortaya koyulan düşüncenin birbirine bağlı sonsuz sayıda karışık tecrübeler, belirsizlikler ve eşitsizlikler olduğuna dikkat çekmektedir. Bu nedenle küreselleşme kavramının yalnızca birleştirici yönüyle ele alınmasının doğru olmadığı kanısındadır. Hatta ekler, küreselleşme toplumsal eşitsizliklerin daha da keskin hale gelmesine neden olurken emekçi sınıfın öncesinde kazandığı haklar ve talepler haksız bir biçimde ele alınmış şekilde ilan edilmektedir. Bu ilan ise işçi sınıfın neoliberal sistemde bazı kazanımlarının kaybı anlamına gelebilmektedir (Şenkal, 2011, s. 138).

Küreselleşme kavramının kadın üzerindeki karşılığı ise özellikle göç üzerinden ele alınabilmektedir. Neoliberal ekonomi politikaları ile daha iyi koşullara sahip ülkeler ve daha yoksul ülkeler arasındaki fark keskinleştikçe daha iyi yaşam koşulları talep eden insanlar, ulaşım ve iletişim alanlarındaki teknolojik gelişmelerle sağlanan rahatlığı da kullanarak refaha ulaşan ve uzmanlaşmış iş gücüne ihtiyaç duyan ülkelere göç etmeye başlamışlardır. BM Nüfus Bölümü'ne göre dünyada halen 175 milyon göçmen vardır ve bu sayı sığınmacıları ve yerlerinden edilmiş kişileri de kapsamaktadır.⁷ Yıllık göçmen akımlarının kayıtdışı göçmenler dâhil edilerek 5-10 milyon kişi dolayında olduğu, bunun

⁷ Bu sayı kayıtdışı göçmenleri kapsamaz.

700 bin ila 2 milyon arasındaki bir kısmının insan ticaretine konu olan kadın ve çocuklar olduğu tahmin edilmektedir (IOM 2003, s. 4). Görülmektedir ki göçmen sayılarının yaklaşık yarısını kadınlar oluşturmaktadır. 20. yüzyılın sonlarında göçen kadınlar daha çok aile birleşmesi amacıyla eşlerinin yanına giderken özellikle yıllar ilerledikçe evini geçindirmek için kendi başına göç eden kadınların sayısında da ciddi artış görülmektedir. Hatta bu durum “*göçün kadınlaşması*” olgusunun doğmasına neden olmaktadır. Bu noktada kadınların daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak için yaptıkları göçler sırasında maruz kaldıkları cinsel istismar ve özellikle fuhuş sektöründe zorla çalıştırılmaları meselenin olumsuz boyutlarını meydana getirir. Ayrıca kadınlar erkeklere oranla daha ucuz iş gücü unsuru olarak değerlendirilmektedirler. Genellikle teorisyenler bu noktada *emeğin sömürülmesi* kavramına yer vermektedirler.⁸

Küreselleşme kavramına yapılan eleştirilerden bazıları, küreselleşme yoluyla ulus ötesi şirketlere sağlanan avantajların hükümetlerin gelirlerinin azalmasına neden olduğu yönündedir. Gelirlerin azalmasından sonraki aşama ise ülke mülklerinin satılmasıdır. Ayrıca küreselleşme ile hükümetlerin sağlık, eğitim ve sosyal koruma sağlayan kapasitelerinin azaldığı ve devletin önemli derecede borçlanmasının yolunun açıldığı şeklinde saptamalar da mevcuttur (Deacon’dan aktaran Aydın, 2013, s. 58). Küreselleşme kavramı, neoliberal teorinin aldığı çoğu eleştirinin odağında olan ve post-empyralist misyonunun vurgulandığı bir kavram olarak ele alınabilmektedir. Ancak tarihsel ve toplumsal süreçlerden geçerek tüm dünyada bu denli etkin olan böyle bir kavramı salt iyi veya salt kötü olarak ele almak bilimsel bir çalışma yapmaktan uzaklaşmak demektir.

1.2. Sosyal Devlet Kavramı

Neoliberal politikaların kavramsal çerçevesinin ve bu politikalar ışığında dönüşen uluslararası sistemin daha iyi kavranması ve kadınlara yönelik yapılan politikaların özellikle sosyal devlet paradigması⁹ kapsamında gerçekleşmesi makalede bu anlayışın da ele alınmasını gerektirmektedir. Nitekim bu anlayış, çok daha güncel olan iş ve aile yaşamını uzlaştırma politikalarının kadını ailenin bir üyesi, gelecek nesillerin üreticisi olarak görmesinde neoliberal paradigmadan ziyade bu politikalarla daha ilgili bir anlayıştır.

Sosyal devlet anlayışı, dünyada özellikle Batılı ülkelerde İkinci Dünya Savaşı’nın sonundan 1970’lerin ortalarına kadar etkin bir şekilde uygulanmıştır. Ancak sosyal devlet anlayışının Keynesyen ekonomi modeliyle ortaya çıkan büyük çaplı ekonomik krizlere somut bir yanıt verememesi anlayışın

⁸ <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/90/344.htm?show>

⁹ <https://asosindex.com/cache/articles/article-1423873896.pdf>

zayıflamasına neden olmuştur. Sosyal devlet anlayışının zayıflamasına karşın neoliberal teori doğmuş ve güçlenmiştir.

Modern anayasa, hukuk ve siyaset bilimi gibi disiplinlerin görüşüne göre, asgari geçim şartlarından, sağlık ve eğitim hizmetlerinden, barınma imkânından yoksun olan birey gerçek anlamda özgür olarak kabul edilemez. Bundan dolayı devlet, vatandaşlarına bir takım haklar tanımak zorundadır. Sosyal devlet, ekonomik ve sosyal anlamda zayıf olan kişileri, tüm dar gelirli kesimleri, yoksulları ve başkalarına tabi olarak çalışan ücretli kesimi himaye ederek insana saygı görevini yerine getirmiştir. Sosyal devlet uygulamalarıyla, çalışan halk tabakalarının refah seviyesi yükselmiştir (Göze, 2010, s. 210).

Sosyal devlet anlayışıyla hazırlanan politikalar sonucu devlet kendi yurttaşlarına parasız eğitim ve sağlık hizmetleri sağlamıştır. Geniş halk kitlelerinin yararlandığı ulaşım ve enerji gibi alanlarda kamulaştırmalar yapılmış, kamulaştırılan bu alanlarda halka daha ucuz hizmet verme amacı güdülmüştür (Köymen, 2007, s. 47).

Sosyal devletin üç farklı yönü dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, bireylerin piyasanın emeklerine verdiği değerden ve servetlerinden, bağımsız ve asgari bir gelire sahip olabilmeleridir. İkincisi ise bireyin hastalık, analık, yaşlılık, işsizlik, ekonomik kriz gibi hayatında yaşanabilecek zor zamanlarında devletin devreye girerek bireyi ve aileyi sosyal tehlikelerden korumasıdır. İşte bu noktada iş ve aile yaşamını uzlaştırma politikaları devreye girerek kadının tabiatı olarak yeni nesiller üretmesi yani analık sürecini yasal ve politik alanlara taşımaktadır. Kadın artık hem iş hayatında hem aile hayatında kanunlarda kabul gören rollere sahip ele alınır. Üçüncü ve son yönü ise sınıflarına ve toplumsal statülerine bakılmaksızın tüm yurttaşların devletin sağladığı imkân ve verdiği haklardan eşit olarak yararlanabilmeleridir (Hayri, Gür ve Özden, 2008, s. 234). Bu kapsamda devletin imkânlarına kadın açısından örnek olarak kamu kurumlarında çalışan kadınlara çocukları için tahsis edilen çocuk yuvaları verilebilmektedir.

Sosyal devlet *toplumcu bir yaklaşım* ele alır. Toplumcu yaklaşım, sosyal politikayı, devleti sosyal eşitliği ve sosyal adaleti hedefleyen, bir “yeneden-dağıtım” sürecini politikası olarak gören ve ideolojik varlığını sosyal refah devleti ile bunun arkasındaki sosyal demokrat düşünceye bağlı olarak geliştiren bir anlayış olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda sosyo-ekonomik haklar ve bunları hayata geçirmeyi amaçlayan sosyal devlet, sosyal sorunları yönetirken aynı zamanda toplumda sosyal eşitlik ve adaleti yapılandırmaya çalışır. Bu anlayış açısından sosyal devlet ve sosyo-ekonomik haklar, emekle sermayenin ve kapitalizmle demokrasinin uzlaşmasında rol oynayan bir takım kalemlere sahip anlayış olarak değerlendirilebilir.¹⁰

¹⁰ Daha fazla bilgi için <http://kadininstatusu.aile.gov.tr/> sitesine bakabilirsiniz.

Ülkemizde sosyal devlet anlayışı çerçevesinde kadınlara yönelik yapılan politikalardan en önemlisi Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıdır.¹¹ Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü ülkemizde kadın haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapmak kadınların sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal yaşamdaki konumlarını güçlendirmek ve hak, fırsat ve imkânlardan eşit biçimde yararlanmalarını sağlamak üzere kurulmuştur. Genel Müdürlüğün bir politika oluşturma ve koordinasyon kuruluşu olarak ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının yanı sıra yerel yönetimler, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliği içinde çalışmalarını yürüteceği öngörülmüştür.¹²

Sosyal devlet veya refah devleti anlayışı ile neoliberal devlet teorisi bir arada ele alınırsa birbirlerinin karşıtı kabullerden meydana geldikleri söylenebilir. Özellikle sosyal devlet bireyin var olduğu hemen her sisteme devletin müdahalesini öngörürken neoliberal devlet modeli devletin özellikle ekonomik sistem başta olmak üzere sistemlere müdahaleden kaçınması gerektiğini vurgulamıştır. Neticede 1970'li yıllarda refah devleti anlayışının çözüm üretmediği ekonomik krizlere çözüm üretmek etkin paradigma yolunda ilerleyen neoliberal devlet, doğal olarak selefının eleştirileri üzerinden yükselmiştir. Neoliberal teorinin etkin paradigma olmasında yeni sağ anlayışının iki temel teorisinden biri olmasının büyük etkisi vardır. Yeni sağ anlayışının özellikle ekonomi alanındaki kabulleri neoliberalizmi meydana getirmektedir. Bu kabullerden ilki, devlet siyasi amaçlarla ekonomiye sürekli müdahale imkânı bulmaktadır ve bu müdahale verimsizliğe, üretimde yaşanan azalmaya neden olmaktadır. Dolayısıyla devlet ekonomiye müdahale etmekten kaçınmalıdır. Diğer kabul ise sosyal devlet anlayışı nedeniyle piyasada rekabet sağlanamadığı için sistemin rekabetin getirdiği birçok avantajdan mahrum kalmasıdır. Rekabetin getirdiği avantajlardan biri, rakiplerden daha iyiyi üretmek adına sürekli ilerleme halinde olan süreç ve süreç sonunda üretilen yüksek kalitede mallardır. Bir diğeri, kârı maksimize etmek için fazla çalışan firmaların piyasada bulunmasıdır. Nitekim başarısız olarak sürekli zarar eden şirketler ise batarak piyasadan yok olacaktır. Son olarak daha öncesinde belirtilen sosyal devlet kapsamında devletin kamu harcamalarına dâhil olan birçok kalemin kamu maliyetlerini arttırmasıdır (Kalağan, 2007, s. 97). Bu anlayış kapsamında devlet vatandaşa haddinden fazla alanda hizmet üretmek amacıyla kamu maliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Artan kamu maliyetleri ise dünya çapında etkiye sahip krizleri doğurmuştur. İşte bu eleştiriler üzerinde neoliberal teori yükselmektedir.

¹¹ <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5251.html>

¹² http://www.mfa.gov.tr/turkiye_de-kadin-haklari-alaninda-kaydedilen-gelismeler.tr.mfa

Ancak yukarıda belirtildiği gibi özellikle kadına verilen hakların ve kadının iş hayatındaki çalışma şartlarının iyileştirilmesi kapsamındaki politikalar, sosyal devlet paradigması temelinde değerlendirilmelidir. Ülkemizde de kadınların konumlarının güçlendirilmesi, haklardan ve fırsatlardan olabildiğince yararlanabilmeleri sosyal devlet anlayışına yakın durularak yapılan politikalarla desteklenmektedir. Bu noktada belirlemekte yarar vardır ki hem kadının analık vasfı hem iş yerindeki emek unsuru olduğu gerçeği yapılan politikaların kabulleri arasındadır.

2. Türkiye’de Hukuksal Düzenlemeler ve Kadın

Dünyada çift kutuplu düzenin sona ermeye yaklaşmasıyla ve Turgut Özal-Anavatan Partisi’nin iktidara gelmesiyle neoliberal politikalar tüm dünya tarihinde olduğu gibi Türk siyasi tarihinde de somut olarak görülmeye başlanmıştır. 1980’li yıllardan itibaren hem uluslararası düzeyde hem de ülke içinde kadın hareketi güç kazanmış, kadın hakları konusunda toplumsal bilinç giderek artarak bu durumun 1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren çeşitli yasal düzenlemelere yansımaları görülmüştür. Bu yasal düzenlemelerle temelde amaçlanan toplumdaki kadın ve erkek eşitliğini sağlamaktır. Özellikle Avrupa Birliği müktesebatına uyum çerçevesinde yürütülen çalışmalar içerisinde kadın hakları konusunda yasal düzenlemeler yer almaktadır. 3 Ekim 2001 tarihinde TBMM’de kabul edilerek 17 Ekim 2001 tarihinde yürürlüğe giren Anayasa değişiklikleri, aile içinde kadın-erkek eşitliği kavramına değişen hükümleri barındırmaktadır.

2.1. Türk Hukukunda Kadın

Türkiye’de yukarıda kavramsal analizi yapılan neoliberal politikalar ve Türkiye’nin bir hukuk devleti olması çerçevesinde, kadınlar açısından değerlendirilebilecek bazı hukuksal düzenlemeler mevcuttur. İlk olarak anayasada bulunan düzenlemelerin ele alınması doğru olacaktır. Nitekim anayasa, devletin temel organlarını, bunların yapısını, işlevlerini ve yetkilerini, birbirleriyle olan ilişkilerini ve bunların karşısında vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini düzenleyen kurallar bütünüdür. Anayasanın bu tanımlar ışığında iki yönlü işlevi vardır: bir yönüyle devletin işleyişini düzenler, ikinci yönüyle yurttaşların devlet karşısında temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alır. Nitekim hukuk devleti, devletin hukukla bağlı olması ve yurttaşların da hukuki güvenlik içinde olmaları demektir. Bu açıdan hukuk devletinde hak ve

özgürlükler anayasal güvenceye tabidir.¹³ Anayasal haklar, bireylerin anayasa ile güvence altına alınan temel hak ve özgürlükleridir.

Bu tanımlama üzerine en kapsayıcı ve temel nitelikte olan düzenleme 1982 Anayasa'sının 10. maddesinde ele alınabilmektedir. "Kanun önünde eşitlik" konusunu ele alan 10. madde aşağıdaki şekildedir:

Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir. Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet, bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür. Bu maksatla alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı olarak yorumlanamaz..."

Bu maddeyle Türkiye'nin hukuksal mantığının kadına anayasayla birlikte eşitlik noktasında güvence verdiği kabul edilir. Kadın ve erkek eşit haklara sahiptir. "Devlet, bu eşitliğin yaşama geçirilmesini sağlamakla yükümlüdür." hükmü getirilerek bu yönde kurumsal düzenlemelerin yaşama geçirilmesi karara bağlanmıştır. Ayrıca, devlet personel alımlarında kadın-erkek eşitliği ilkesinin gözetilmesini teminen 22 Ocak 2004 tarihinde bir Başbakanlık genelgesi yayımlanarak, kamu kurum ve kuruluşları, Anayasa'nın ve ülkemizin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin ilgili hükümleri çerçevesinde personel alımlarının, görevin gerektirdiği niteliklere uygun olarak ve ayırım gözetilmeden gerçekleştirilmesi hususunda talimatlandırılmıştır.¹⁴

Bazı hukuksal düzenlemelerde-kanunlarda ise bu eşitlik yönünü, kadına yönelik pozitif ayrımcılığa çevirmiştir. Örneğin;

- 4857 Sayılı İş Kanunu ile çalışan kadınların birtakım hakları yasa ile güvence altına alınmıştır. Bunlardan bazıları,
 - *Ayrımcılık Yasağı*: Kadınların çalışma hayatında erkeklerle eşit haklara sahip olması, ayrımcılığa tabi tutulmaması gerekmektedir. 4857 Sayılı İş Kanunu'nun 5. maddesinde belirtildiği üzere "İşveren, biyolojik veya işin niteliğine ilişkin sebepler zorunlu kalmadıkça, bir işçiye, iş sözleşmesinin yapılmasında, şartlarının oluşturulmasında, uygulanmasında ve sona ermesinde, cinsiyet veya gebelik nedeniyle doğrudan veya dolaylı farklı işlem yapamaz. Aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılamaz. İşçinin cinsiyeti nedeniyle özel koruyucu hükümlerin uygulanması, daha düşük bir ücretin uygulanmasını haklı kılmaz." Bu yasakla birlikte kadınlara yönelik özellikle cinsiyetlerin-

¹³ <http://www.kadinininsanhaklari.org/kadinin-insan-haklari/yasalardaki-haklarimiz/ana-yasa-ve-anayasal-haklarimiz/>

¹⁴ http://www.mfa.gov.tr/turkiye_de-kadin-haklari-alaninda-kaydedilen-gelismeler.tr.mfa

den kaynaklanan farklı tutum ve ücretlendirme politikalarını engellemek amaçlanmıştır.

- *Yer Altında ve Su Altında Çalışma Yasağı:* 4857 Sayılı İş Kanunu Madde 72’de maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yeraltında veya su altında çalışılacak işlerde on sekiz yaşını doldurmamış erkek ve her yaştaki kadınların çalıştırılması yasaklanmıştır. Bu sayede işverenin kadın ve çocukları ücretleri karşılığında sağlık şartlarını kötü etkileyecek koşullarda çalıştırmaları engellenmiştir.
- *Analık Halinde Çalışma ve Süt İzni:* 4857 sayılı İş Kanunu’nun 74. Maddesi gereği; *Kadın işçilerin doğumdan önce sekiz ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam on altı haftalık süre için çalıştırılmamaları esastır. Çoğul gebelik halinde doğumdan önce çalıştırılmayacak sekiz haftalık süreye iki hafta süre eklenir. Ancak, sağlık durumu uygun olduğu takdirde, doktorun onayı ile kadın işçi isterse doğumdan önceki üç haftaya kadar işyerinde çalışabilir. Bu durumda, kadın işçinin çalıştığı süreler doğum sonrası sürelerle eklenir. Kadın işçinin erken doğum yapması halinde ise doğumdan önce kullanamadığı çalıştırılmayacak süreler, doğum sonrası sürelerle eklenmek suretiyle kullanılır. Doğumda veya doğum sonrasında annenin ölümü halinde, doğum sonrası kullanılabilen süreler babaya kullanılır.*

Üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen eşlerden birine veya evlat edinene çocuğun aileye fiilen teslim edildiği tarihten itibaren sekiz hafta analık hali izni kullanılır.

6663 Sayılı Kanuna istinaden getirilen ekleme ile 4857 Sayılı İş Kanununun 74. maddesinin birinci fıkrası uyarınca *kullanılan doğum sonrası analık hali izninin bitiminden itibaren çocuğunun bakımı ve yetiştirilmesi amacıyla ve çocuğun hayatta olması kaydıyla kadın işçi ile üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinen kadın veya erkek işçilere istekleri halinde birinci doğumda altmış gün, ikinci doğumda yüz yirmi gün, sonraki doğumlarda ise yüz seksen gün süreyle haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin verilir. Çoğul doğum halinde bu sürelerle otuzar gün eklenir. Çocuğun engelli doğması halinde bu süre üç yüz altmış gün olarak uygulanır. Bu fıkra hükümlerinden yararlanan süre içerisinde süt iznine ilişkin hükümler uygulanmaz.*

Öngörülen bu süreler işçinin sağlık durumuna ve işin özelliğine göre doğumdan önce ve sonra gerekirse artırılabilir. Bu süreler hekim raporu ile belirtilir.

Hamilelik süresince kadın işçiye periyodik kontroller için ücretli izin verilir.

Hekim raporu ile gerekli görüldüğü takdirde, hamile kadın işçi sağlığına

uygun daha hafif işlerde çalıştırılır. Bu halde işçinin ücretinde bir indirim yapılmaz.

İsteği halinde kadın işçiye, on altı haftalık sürenin tamamlanmasından veya çoğul gebelik halinde on sekiz haftalık süreden sonra altı aya kadar ücretsiz izin verilir. Bu izin, üç yaşını doldurmamış çocuğu evlat edinme halinde eşlerden birine veya evlat edinene verilir. Bu süre, yıllık ücretli izin hakkının hesabında dikkate alınmaz.

Kadın işçilere bir yaşımdan küçük çocuklarını emzirmeleri için günde toplam bir buçuk saat süt izni verilir. Bu sürenin hangi saatler arasında ve kaç bölünerek kullanılacağını işçi kendisi belirler. Bu süre günlük çalışma süresinden sayılır.¹⁵

Yukarıda verilen bu süre ve haklar kadının biyolojik olarak ana olduğunun devlet tarafından kabulünün bir ispatı olduğu gibi artık kadının üretim sürecinde hatırı sayılır bir noktaya ulaştığının da ispatıdır. Neoliberal devlet yukarıda belirtildiği gibi ekonomide kâr maksimizasyonunu, verimliliği ve etkinliği ön planda tutan devlettir. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki neoliberal politikalar çerçevesinde gelişen politikalardan ziyade bu hak ve süreleri sosyal devlet- refah devleti paradigması ile bağdaştırmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Sosyal devletin üç farklı yönünden biri olan bireyin hastalık, analık, yaşlılık, işsizlik, ekonomik kriz gibi hayatında yaşanabilecek zor zamanlarında devletin devreye girerek bireyi ve aileyi sosyal tehlikelerden koruması girişimi olarak bu hak ve süreleri gösterebiliriz. Bazı teorisyenlere göre ise bu girişimler ev içi iş yüküyle iş yerindeki sorumlulukları bağdaştırmayı amaçlayan *iş ve aile yaşamını uzlaştırma anlayışı*'dır. Bu çabalar toplumsal cinsiyet eşitsizliğine çare olarak Batılı ülkelerde 30-40 yıllık değişimlere bağlı olarak olgunlaşmış bir yaklaşımı ifade ederken her ülkenin konjonktürüne bağlı olarak Türkiye'de çok daha yakın bir tarihe dayanmaktadır. İş ve aile yaşamını uzlaştırma anlayışı 2010 yılında bir dizi çalışmayla bu tarz somut yasal düzenlemelerle belirli bir performansa ulaşmıştır (Gün, 2016, s.35).

- *Evlene Kadına Kıdem Tazminatı*: 4857 Sayılı İş Kanunu ile 1475 Sayılı İş Kanununun kıdem tazminatına ilişkin 14. maddesi dışındaki maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır. Bu 14. maddenin (e) bendinde; "*Kadının evlendiği tarihten itibaren bir yıl içerisinde kendi rızası ile iş sözleşmesini sona erdirmesi durumunda*" kıdem tazminatına hak kazanacağı hükmüne yer verilmiştir.¹⁶

¹⁵ <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>

¹⁶ <http://iskanunu.com/sizin-sorduklariniz/2663-is-ve-sosyal-guvenlik-hukukunda-kadin-olmak/>

- İş Kanununda kadın özelinde incelenecek bu kanunların yanında sosyal güvenlik hukuku açısından da mesele ele alınabilir. Özellikle Sosyal Güvenlik Mevzuatı çalışma hayatında kadın çalışanlara bazı düzenlemeler getirmiştir. Bu düzenlemelerden bazıları şu şekildedir:
- *Analık- Geçici İş Göremezlik Ödeneği*: 5510 Sayılı Kanunun 18. maddesi (c) ve (d) bendlerine göre; *Sigortalı kadının analığı halinde, doğumdan önceki bir yıl içinde en az doksan gün kısa vadeli sigorta primi bildirilmiş olması şartıyla, doğumdan önceki ve sonraki sekizer haftalık sürede, çoğul gebelik halinde ise doğumdan önceki sekiz haftalık süreye iki haftalık süre ilave edilerek çalışmadığı her gün için, d) Sigortalı kadının isteği ve hekimin onayı ile doğuma üç hafta kalıncaya kadar çalışılması halinde, doğum sonrası istirahat süresine eklenen süreler için, geçici iş göremezlik ödeneği verilir.*¹⁷
- *Emzirme Ödeneği*: 5510 Sayılı Kanunun 16. maddesine göre “*Sigortalı kadına veya sigortalı olmayan karısının doğum yapması nedeniyle sigortalı erkeğe, çocuğun yaşaması şartıyla doğumdan sonraki altı ay süresince her ay, doğum tarihinde geçerli olan asgari ücretin üçte biri tutarında emzirme ödeneği verilir.*”¹⁸ 2016 yılı için belirlenen emzirme ödeneği 122,00 TL’dir.¹⁹

Yukarıda özellikle Anayasa ve İş Kanun’u çerçevesinde toplumdaki ve iş hayatındaki kadın göz önünde bulundurularak çıkarılan kanunlara değinilmiştir. Ancak belirtmek gerekir ki Medeni Kanun’un 192. maddesinde evli kadının çalışması konusuna yeni bir boyut getirilmiş ve “Eşlerden hiçbiri iş veya meslek seçimi konusunda diğerinin iznini almak zorunda değildir.” ibaresiyle kadının iş hayatındaki etkin ve verimli gücü neoliberal politikalara uyumlu şekilde revize edilmiştir. Bu sayede kadının iş dünyasına girişi hukuksal düzenlemelerle sorunsuz ve daha hızlı hale getirilmeye çalışılmaktadır.

Kadının ekonomik alandaki verimliliğine şu şekilde örnek verilebilmektedir: Gelişmekte olan ülkelerde tarım dışında kalan enformel sektörde kadın istihdamı yüzde 60’ın üzerindedir. Çin’in en büyük *mucizesi* özel ekonomik bölgeler denen ihracata dönük üretim alanlarında kadın emeğinin sömürülmesi olarak gösterilebilmektedir.²⁰ Bunun yanında dünyadaki Serbest Ticaret ve Üretim Bölgelerinde 27 milyon kişi çalışmakta ve bunun %90’ını kadınlar

¹⁷ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060616-1.htm>

¹⁸ <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060616-1.htm>

¹⁹ <http://iskanunu.com/sizin-sorduklariniz/2663-is-ve-sosyal-guvenlik-hukukunda-kadin-olmak/>

²⁰ <http://bianet.org/bianet/ekonomi/107889-turkiye-de-neoliberal-devlet-ve-kadinlar>

oluşturmaktadır.²¹ Bu durum yukarıdaki misyona sahip hukuksal düzenlemelerin önemini arttırmaktadır.

2.2. İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları

Çalışmanın bu kısmında iş ve aile yaşamını uzlaştırma politikalarına değinilerek değişen dünya kapsamında yukarıdaki yasal düzenlemelerin daha doğru şekilde ele alınması amaçlanmaktadır. İş ve aile yaşamını uzlaştırma politikaları AB,²² OECD, ILO²³ gibi kuruluşların sosyo-politik hedefleri içerisinde kadının ev içindeki iş yükü ve iş yerindeki sorumluluklarının bağdaştırılması problemine işaret ederek oluşturulmuştur. Bu politikalar özünde kadın istihdamını arttırmak amacıyla hizmet eder (Dedeoğlu ve Şahankaya, 2015, s. 100).

Türkiye’de nüfusun dinamizmi toplumsal sistemin sürekliliğini garantiye de neoliberal politikalar gereği piyasa beklentilerinin de karşılandığı bir çözüm sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. Yukarıda örnekleri verilen yasal düzenlemeler bu parametreler ışığında okunmalıdır. Anneliği (aileyi) düzenlemenin bir nedeni iş gücü piyasasının yapısını sermaye birikimine uydurma amacından kaynaklanmaktadır. Burada kadın (anne), bir yandan iş hayatında emek üretirken diğer yandan gelecek nesilleri doğurur ve yetiştirir. Ekonomik alanın en önemli dinamiği olan işgücü piyasası açısından bu iki rol hayati önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu iki rolün uzlaştırılması aynı önemdedir. Burada belirtmek gerekir ki yeni sağ politikaları ışığında gelişen Türkiye neomuhafazakârlık anlayışıyla aileyi düzenlemeye çalışırken neoliberal anlayışla ekonomik alanı düzenlemeye çalışır. Toplumdaki kadının sahip olduğu iki ayrı rol de bu teoriler kapsamında ele alınmakta ve uzlaştırılmaya çalışılmaktadır (Bahçe, 2008, s. 78). Toplumdaki kadın artık daha çok işgücü piyasasındaki rolüyle ön plana çıkmaktadır. Bu rolü ise ataerkil bir toplumdaki rolüyle ters orantılı olarak gelişmektedir. Bir taraftan bu gelişme devam ederken diğer taraftan piyasa beklentilerinin de kadın emeğine olan ihtiyacı artmaktadır. Bu atmosferde kamu eliyle çözüm üretmek ekonomide verimliliği sağlarken aynı zamanda toplumda ve ailede düzeni sağlamanın bir yoludur (Dedeoğlu ve Şahankaya, 2015, s. 96). Bu nedenle kadınların işgücü piyasasındaki konumları güçlendirilmeli ve çalışma hayatına girişleri daha kolay olabilmelidir. Bu hedefle getirilen uzlaştırma politikaları hem emek piyasasındaki kadın-erkek eşitsizliğine hem de hane içi iş bölümüne yönelik çözümleri içerir. Genellik-

²¹ <http://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2016/11/Kapitalist-K%C3%BCreselle%C5%9Fme-ve-Kad%C4%B1n-Eme%C4%9Fi.pdf>

²² Avrupa Birliği.

²³ Uluslararası Çalışma Örgütü.

le içerisinde “haneye yönelik bakım hizmetlerine ilişkin mekanizmalar” ile “çalışma zamanı ve izinleri içeren kurumsal düzenlemeler” bulunmaktadır. İşte bu noktada ebeveyn izinleri, emzirme izinleri, hamilelik süresince kadın çalışanları koruyan yasal düzenlemeler ve doğumdan sonra çocuk bakımına ilişkin bakım hizmetleri devreye girmektedir. Bu sayede toplumsal cinsiyete dayalı sosyal iş bölümünü eşitlikçi bir iş bölümüne dönüştürmek için, yasal, kurumsal ve sosyal uzlaştırma mekanizmalarının oluşturulması ve doğru bir şekilde işleminin sağlanması önemlidir. Uzlaştırma mekanizmalarının eksik olduğu bir sistemde kadınlar emek piyasasında dışlanmaktadır. Bu piyasaya girseler bile erkeklerle eşit fırsatlara sahip olamazlar. Toplumsal cinsiyet rolleri bir kadının eğitim seviyesine bakmaksızın emek piyasasına katılması sürecinde hanehalkı bakımının alternatif maliyetlerini göz önünde bulundurmasını mecbur kılar. Oysa bir erkek için böyle bir mecburiyet yoktur. Uzlaştırma mekanizması dâhilinde yasal ve kurumsal sistemler hane ve hanehalkı bakımının alternatif maliyetlerini düşürür. Bu sayede kadın ve erkekler arasındaki fark azaltılabilir (İlkkararacan, 2010, s. 9).

Sonuç ve Değerlendirme

Değişen ve her an değişime açık olan dünyada kadının üstlendiği roller de değişmektedir. Dünyada değişimin yönü, ülkelerin politika yapma sürecinde etkin olan teorilere göre saptanabilir. Bahsedilen bu değişimin, sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için makalede neoliberal teori ve bu teoriyle ilgili kavramlara yer verilmiştir. Ancak makalede esas amaç açıklanan bu kavramlar ışığında kadın kavramında yaşanan değişimi saptamaktır. Özellikle iş ve aile yaşamını uzlaştırma politikalarında kadın, hem annelik yani aile ile eş anlamlı muhafazakâr bir anlayışla geleneksel rolleriyle ele alınırken hem esneklik politikaları aracılığıyla işgücü piyasasında tutularak, neoliberal strateji kapsamında değerlendirilmektedir. Bu durum kadına yüklenen görevlerdeki değişimin artık kamu politikalarına intikal ettiğinin ispatıdır. Nitekim makalede örnekleri verilen yasal düzenlemeler de bu kapsamda ele alınmalıdır.

Neoliberal teorinin her noktada verimlilik kavramı üzerinde odaklanması kadının da iş hayatında emek gücüyle birlikte ele alınmasına neden olmaktadır. Kadının bu teori çerçevesinde iş gücüyle özdeşleşmesinin nedeni hem ucuz işgücü kaynağı olması hem de bazı işçi haklarından mahrum olarak çalıştırılabilmesidir. Kadın kavramının liberal ekonomilerde istihdam unsuru olarak ele alınması kamu politikalarında özellikle ekonomiklik ve etkinlik kapsamında bazı değişimlerin görülmesine neden olmuştur. Bu değişim neoliberal teorinin temel kabullerini çürütmez ve aslında teoriyle eylem dünyasının uzlaştırılması anlamına gelmektedir.

Küreselleşen dünyada ülke politikaları ekonomik saiklerle yapıldıkça uzlaştırma politikalarına verilen değer giderek artacaktır. Bu değer ise sosyal devlet paradigmasında kendine yer bulan insana değer- insan yaşamının evrelerine dolayısıyla analığa değer olarak iki paradigma arasında ortaklık unsuru oluşturabilmektedir. Aslında neoliberal teori etkinlik- verimlilik kapsamında kadının iş dünyasından uzaklaşmamasını arzularken iş ve aile yaşamını uzlaştırma politikalarını devreye sokmuş ve bu doğrultuda hukuksal düzenlemeler yapmıştır. Aynı kavramsallaştırma sosyal devlet kavramında ise insana- bireye saygı duyan devlet anlayışı çerçevesinde değerlendirilebilmektedir. Makalede sosyal devlet anlayışı ve neoliberal teorinin dikkat çektiği yukarıdaki öngörülerinin iş ve aile yaşamını uzlaştırma politikaları ile ortak noktada buldukları ortaya konmuştur. Aslında her iki teori de temel kabullerini çürüten yani kendilerini inkâr eden bir düzenleme içerisinde değillerdir. Her iki teori uzlaştırma politikaları ile aynı yönde birlikte hareket etmektedirler.

KAYNAKÇA

- (tarih yok). <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5251.html> adresinden alınmıştır
IOM-International Organization for Migration . (2003). *World Migration 2003*. Cenevre, İsviçre.
- İş Kanunu*. (2003, Haziran 10). Nisan 22, 2017 tarihinde Resmi Gazete: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf> adresinden alındı
- SOSYAL SİGORTALAR VE GENEL SAĞLIK SİGORTASI KANUNU*. (2006, Mayıs 31). Nisan 22, 2017 tarihinde Resmi Gazete: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/06/20060616-1.htm> adresinden alındı
- İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Kadın Olmak*. (2016, Mart 10). Nisan 22, 2017 tarihinde İş Kanunu: <http://iskanunu.com/sizin-sorduklariniz/2663-is-ve-sosyal-guvenlik-hukukunda-kadin-olmak/> adresinden alındı
- Aksoy, Ş. (1995). Yeni Sağ ve Yeni Kamu Yönetimi . *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri* (s. 159-173). içinde Ankara: TODAİE Yayıncılık.
- Aktan, C. C., & Şen , H. (1999). Globalleşme ve Türkiye. *Mercek Dergisi*, 104-112.
- Albert, M. (1991). *Kapitalizme Karşı Kapitalizm*. İstanbul: AFA Yayıncılık.
- Anayasa ve Anayasal Haklarımız*. (tarih yok). Nisan 21, 2017 tarihinde Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği: <http://www.kadinininsanhaklari.org/kadinin-insan-haklari/yasalardaki-haklarimiz/anayasa-ve-anayasal-haklarimiz/> adresinden alındı
- Ataay, C. K. (2016). Hayek ve Friedman'ın Devlet Anlayışı. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 129-151.

- Aydın, Z. (2013). NEOLİBERALİZMİN TÜRKİYE'DEKİ İSTİHDAM POLİTİKALARINA ETKİSİ. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.
- Bahçe, S. K. (2008). Kapitalizm ve Annelik . *Mülkiye Dergisi* , 71-84.
- Bayar, F. (2008). Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar 32. Sayı*, 25-35.
- Dardot, P., & Laval , C. (2012). *Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dedeoğlu, S., & Şahankaya, A. (2015). *Türkiye'de İş ve Aile Yaşamını Uyumlulaştırma Politikaları*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Gambetti, Z. (2009). İKTİDARIN DÖNÜŞEN ÇEHRESİ: NEOLİBERALİZM, ŞİDDET VE KURUMSAL SİYASETİN TASFİYESİ. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 145-166.
- Gelekcı, C. (2005). Küreselleşme-Yerelleşme İlişkisi. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 263-277.
- Göze, A. (2010). *Liberal Marxiste Faşist Nasyonel Sosyalist ve Sosyal Devlet*. İstanbul: Beta Basım.
- Gün, S. (2016 Cilt 40 Sayı 3). Neoliberal Muhafazakârlığın İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Yaklaşımı. *Mülkiye Dergisi*, 35-53.
- Harman, C. (2009). *Neoliberalizmi Yorumlamak; Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Hayri, K., Gür, N., & Özden, B. A. (2008). *Neoliberalizmin Gerçek 100'ü*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Heywood, A. (2012). *Siyasetin Temel Kavramları*. Ankara: Adres Yayınları.
- İlkkaracan, İ. (2010). *İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları*. İstanbul : Mega Basım.
- Kalağan, G. (tarih yok). *1980 SONRASI GELENEKSEL BÜROKRATİK YÖNETİM PARADİGMASINDA DEĞİŞİM ve YÖNETSEL - SİYASAL YENİDEN YAPILANMA ARAYIŞLARI*. Süleyman Demirel Üni. eDergi: <http://edergi.sdu.edu.tr/index.php/sduvd/article/viewFile/1364/1451> adresinden alınmıştır
- Kara, U. (2004). *Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: Maki Basım Yayın.
- Karabıçak, M. (2002). Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim ve Tepkiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 113-116.
- Kıvılcım, F. (2013). KÜRESELLEŞME KAVRAMI VE KÜRESELLEŞME SÜRECİNİN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKE TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ. *SOSYAL ve BEŞERİ BİLİMLER DERGİSİ*, 219-230.

- Koray, M. (2013). *Akademik Alanda Sosyal Politika Nereye?* Çalışma ve Toplum Dergisi: <https://asosindex.com/cache/articles/article-1423873896.pdf> adresinden alınmıştır
- Köymen, O. (2007). *Sermaye Birikirken Osmanlı, Türkiye, Dünya*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Oran, B. (2001). *Küreselleşme ve Azınlıklar*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Ölmezoğulları, N. (2004). *Arz Yanlı Ekonomi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Öngen, T. (2003). Küresel Kapitalizm ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri. *Petrol-İş Dergisi*, 40-51.
- Özer, E., & Balseven, H. (2015). SON DÖNEM SOSYAL DEVLET ANLAYIŞI VE SOSYAL HARCAMALARIN ELEŞTİREL BİR ANALİZİ. VII. *Sosyal İnsan Hakları Uluslararası Sempozyumu*, (s. 257-279).
- Özügürlü, M. (2008). *Anadolu'da Küresel Fabrikaların Doğuşu Yeni İşçilik Örüntülerinin Sosyolojisi*. İstanbul: Kalkedon yayınları.
- Şenkal, A. (2011). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*. İstanbul: Alfa.
- Thorsten , D. E., & Lie, A. (2009). *Neoliberalizm Nedir? Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2009, s.153,154.
- Toksöz, G. (tarih yok). <file:///C:/Users/hande/Downloads/344.htm> adresinden alınmıştır
- Türkiye'de Kadın Hakları Alanında Kaydedilen Gelişmeler*. (tarih yok). Nisan 21, 2017 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_de-kadin-haklari-alaninda-kaydedilen-gelismeler.tr.mfa adresinden alındı
- Yücel, Y. (2008, Haziran 26). *Türkiye'de Neoliberal Devlet ve Kadınlar*. Nisan 22, 2017 tarihinde Bianet: <http://bianet.org/bianet/ekonomi/107889-turkiye-de-neoliberal-devlet-ve-kadinlar> adresinden alındı